

Павле ВАСИЋ

ТЕОДОР СТЕФАНОВ ГОЛОГЛАВАЦ ИЛИ ВАЉЕВАЦ

Теодор Стефанов је један од оних српских уметника о којима је доста писано, али се ипак о њему мало зна. Више је познато његово дело неголи сам уметник и човек. Међутим, Теодор је побудио пажњу неколицине истраживача. На првом месту је Лазар Мирковић који је посветио једну студију најпознатијем Теодоровом делу — иконостасу у цркви манастира Дивше.¹⁾ Миленко Филиповић се посветио личности Теодора са етнологског гледишта.²⁾ М. Коларић га спомиње као узгредну појаву али доноси репродукцију једне његове иконе.³⁾ Теодором се највише бавила Мирјана Лесек посветивши две посебне студије његовим иконама у Дивши и у Шатринцима.⁴⁾ Један део икона из Дивше — апостоли — налази се у капели манастира Кувевина. Два аутора из Босне, Б. Мазалић и З. Кајмаковић, осветлили су Теодорове иконе у Босни.⁵⁾ Најранији познати датум Теодорових дела је 1753. година, а каснији 1761, када је насликао Богородицу са Христом, која се налази у Црквеној општини у Ваљеву. Б. Мазалић наводи још касније датуме — 1767. годину која се налази на представи Деизиса у православној цркви у Зворнику.⁶⁾ То је период његовог боравка у Босни где се бавио до 1772. године када му се губи траг.⁷⁾ То би било углавном све што се досада зна о Теодору.

1. Лазар Мирковић, Манастир Дивша, XXII, Београд 1928, 66.
2. Миленко Филиповић, Теодор Стефанов Ваљевац, србијански живописац 18 века, Музеји 2, Београд 1949, 145.
3. М. Коларић, Српска уметност XVIII века, Народни музеј Београд, Београд MCMXLIV, 22, сл. 2.
4. Мирјана Лесек, Иконе Теодора Гологлавца у Музеју црквене уметности у Сремској Митровици, Грађа за проучавања споменика културе Војводине, II, Нови Сад 1958, 166, са 8 слика.
Мирјана Лесек, Иконостас цркве Преображења у Шатринцима, Саопштења IX, Републички завод за заштиту споменика културе Београд, 1970, 243, са 8 слика.
5. Здравко Кајмаковић, Тешањске иконе, Наше старине, X, Сарајево 1965, 179, сл. 12.
6. Б. Мазалић, Лексикон умјетника Б. и Х., Сарајево 1967, 130.
7. Б. Мазалић, Неколико примјерака сликарске умјетности Босне и Херцеговине од XVI до XIX вијека, Наше старине III, Сарајево 1956, 117—118, сл. 17 и 18.

М. Лесек је детаљно описала Теодорове иконе у Музеју Срема. То су **Пророк Агија** (инв. бр. 286, дим. 50 × 28 см), **Крст са сликаним распећем** (инв. бр. 306, дим. 2,17 × 1,25 см), **Богородица и Св. Јован** (инв. бр. 307 и 308, обе дим. 64,5 × 24 см), затим празничне иконе: **Благовести** (инв. бр. 309), **Ваведење** (инв. бр. 310), **Крштење** (инв. бр. 311), **Рођење** (инв. бр. 312), **Сретење** (инв. бр. 313), **Цвети** (инв. бр. 314), **Томино неверство** (инв. бр. 315), **Преображење** (инв. бр. 316), **Вазнесење** (инв. бр. 317), **Духови** (инв. бр. 318), **Обрезања Христово** (инв. бр. 319). Све ове иконе су дим. 43,5 × 26 см.⁸⁾

На сличан начин М. Лесек је приказала Теодорове иконе из Шатринаца. Анализирајући их детаљно дошла је до закључка да је Теодор био прилично солидан мајстор рускога барока са несумњивим осећањем за боју. То се види по реалистичким елементима удруженим

Теодор Стефанов, „Пророк Агеј“ (1753), Галерија Матице српске у Новом Саду (Фотографија из збирка Галерије Матице српске)

Теодор Стефанов, „Благовести“ (1753), Галерија Матице српске у Новом Саду (Фотографија из збирке Галерије Матице српске)

8. М. Лесек, н. д. 167 и даље.

местимиачно са златном орнаментиком на оделу која указује на барок али руско-украјинског порекла. М. Лесек је истакла и оне Теодорове особине које Теодора везују за поствизантијски свет. То је приказивање маса у перспективи са карактеристичним низањем глава једних изнад других, што потиче из приручника инспирисаних представама мистерија.⁹⁾ По икони Јована Претече из манастира Дивше види се да је Теодор увелико био упознат са струјом која је после 1750. превадала у српском сликарству под утицајем и залагањем митрополита Павла Ненадовића. То је била „изрјадна зографија“, како је нови стил оценила пописивачка комисија фрушкогорских манастира 1753. г. Очигледно и Теодор је био окренут ка томе новом у границама својих скромних могућности.¹⁰⁾

Међутим, за историју наше уметности тога доба ипак је симптоматично да се Теодор налази међу првима који су усмерили своје сликарско стварање у томе правцу. Изузимајући Јова Василијевича, то

Теодор Стефанов, „Сретење Господње“ (1753), Галерија Матице српске у Новом Саду (Фотографија из збирке Галерије Матице српске)

Теодор Стефанов Ваљевац, „Богородица са Христом“ (1761) (Снимио: Мирослав Јеремић)

9. L. Brehier, *L'art bysantin*, Paris 1930, 67.

10. Икона Јована Претече је објављена у пом. књизи М. Коларевића, сл. 2.

су били Васа Остојић са својим циклусима слика у манастиру Крушедолу 1750. и 1751, Јоаким Марковић са својим историјским композицијама такође 1750, Стефан Тенецки у Сланкамену (можда) 1754, а Јанко Халкозовић у Малој Ремети 1757. године. Теодор са иконостасом манастира Дивше из 1753, како се види, није у закашњењу. Другим речима, на прсте се могу набројати сликари који су у току педесетих година радили у томе стилу, или бар трудили се да овладају њиме. Теодор је био међу њима. Да ли је он учио у школи Јова Василијевича, како то претпоставља Лепосава Шелмић, није познато, али је вероватно.¹¹⁾

Истина има још један елеменат који указује на везу са другим тадашњим карловачким сликаром, који је после Београдског мира прешао у Сремске Карловце, а то је Георгије Стојановић. Веома карактеристичне сигнатуре на иконама из Дивше подсећају на Георгија и његов круг уопште. Теодор није имао снагу и занос једног Васа Остојића, али је пошао тим путем. У ње говим мало наивним празничним иконама карактеристични су чисти профили фигура који би можда могли да послуже као индикација за идентификовање непознатих аутора из тога времена, па да се евентуално, доведу у везу са Теодором. Тако у историјско-уметничком контексту Теодор излази из досадашње повучености или подређености. Идејно и стилски он се прикључује тој новој струји али са једним пасионантнијим и драматичнијим изразом који се огледа особито у икони Јована Претече.¹²⁾ Може се рећи да је то његова особена нота.

Друго карактеристично дело Теодорово је **Богородица са Христом** која припада Црквеној општини у Ваљеву.¹³⁾ Она открива један нов податак: оквир необичног облика. Не може се претпоставити да је Теодор случајно ставио своју икону у такав оквир; напротив, сви су изгледи да је он то учинио намерно. То се на првом месту може закључити по потпису на икони:

ПИСА
ΘΕΩΣ
СТЕФА
НОВЪ
ВАЛЕВ
АЦЪ

1761

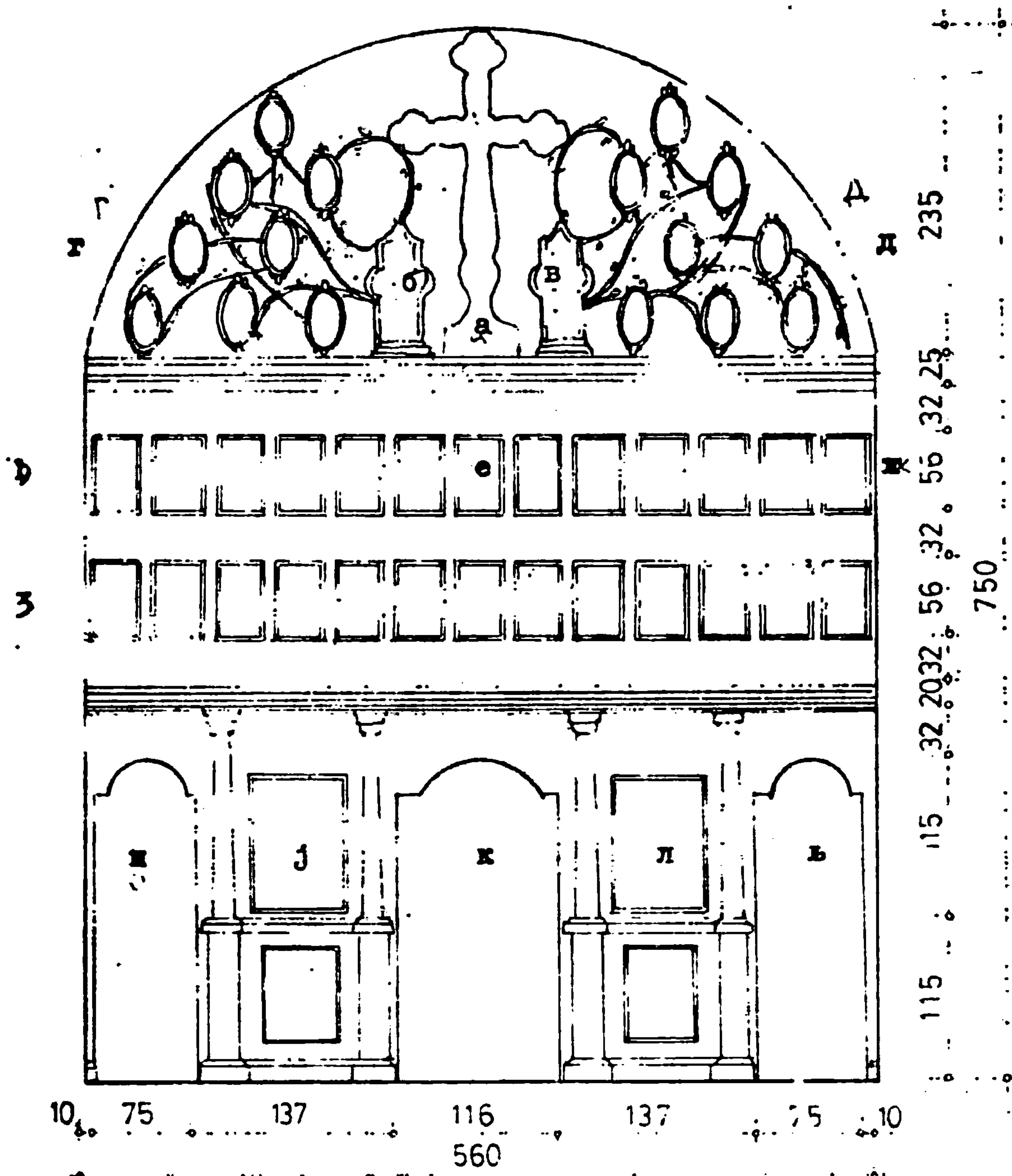
Овај запис доста казује: да је Теодору било стало до тога да се зна чије је то дело, истина, мање значајно као сликарски резултат, а много више као дрворезбарско дело. Оквир иконе је сав у доминацији кривих линија над правоуглим, а целом композицијом доминира шкољка у разним полихромним варијацијама. Да ли треба истаћи да је Теодор учествовао у изради једног уметничког дела које превазилази оквири руско-украјинског барока и да залази у област рококоа? Додуше, још увек оковани нимбови Богородице и Христа, као и њихове шаке,

11. Ола Микић и Лепосава Шелмић, Мајстори прелазног периода српског сликарства XVIII века, Галерија Матице српске, Нови Сад 1981, 24.

12. Није познато где се сада налази та икона.

13. Ову икону први спомиње М. Филиповић у наведеном чланку. На њеној полеђини била је прилепљена хартија са записом: 1885. у Шапцу. С обзиром на то да је Шабац био уметнички центар и за време устанка није искључено да је икона сликана у Шапцу, али ипак прилично рано за рококо у Србији.

означавају везу са Русијом, али превласт кривих облика са шкољком говори недвосмислено у прилог рококоу. Томе стилу могу се придружити и пиктурално насликана лица Богородице и Христа. Да

Иконостас Теодора Стефанова Ваљевца 1766. у Дивши (по Л. Мирковићу). Цртеж: С. Костић. Власн. Завод за заштиту споменика културе у Сремској Митровици.

- а) Распеће
- б) Богородица
- в) Св. Јован
- г и д) пророци
- е) Христос
- б и ж) апостоли
- и) арх. Михаил
- ј) Богородица
- к) Благовести и јеванђелисти
- л) Христос
- љ) арх. Гаврил

На зиду код леве певнице, поред иконостаса, била је икона Св. Николе који је једном ногом стао на Арија, а другом на Савелија. На зиду код десне певнице поред иконостаса била је икона Јована Претече.

ли је могуће да је у Србији под Турцима настало једно дело у стилу рококоа? Теодор је могао стећи прва знања о рококоу у Срему, на исти начин као и други сликари. Али не треба заборавити да се први елементи рококоа јављају у графици Христофора Жефаровића после његовог доласка у Беч, тачније 1751. године.

Одмах се треба оградити од Теодоровог ауторства у погледу дрворезбарије оквира, то по свој прилици није његово дело, јер би он то свакако назначио у запису на икони. Може се поставити и питање где је тај оквир израђен, у Срему или у Србији. Прво је вероватније, али ипак без обзира на место постанка остаје чињеница да је Теодор учествовао у изради једне неубичајене иконе рококо стила, шта више много раније од других, већ 1761. године.

Орнаментика у оквирима полихромних шкољки са цветићима била би индиција да је рококо овде добио једну локалну ноту, али орнаментат нимбова Богородице и Христа везује се више за мотиве нашег средњовековног сликарства. Ако је овај продор везан за Србију, онда заслуга за то припада Теодору Ваљевцу, који је дао најраније — у време када је у српској уметности на територији данашње Војводине владао руско-украјински стил — значајан прилог рококоу код Срба.

Икона Богородице са Христом Теодора Стефанова — Гологлавца или Ваљевца — јесте једно од изненађења каква се дешавају у историји уметности, мимо формула и закључака, углавном мимо очекивања. Можда је локација иконе у Ваљеву случајна, али се не може спорити, да је према садашњем познавању историје наше уметности, баш Теодору Гологлавцу припала улога да најави рококо у Србији у два грана уметности: у сликарству и вајарству. На крају још један, не сасвим безначајан податак: по сигнатурама слова и записима види се да је Теодор био писмен човек који је волио краснопис. На поменутој икони Св. Јована горња декоративна сигнатура гласи:

СТЫІ ІѠАННЪ ПРЕТѢЧА а ситнији запис при дну иконе:
**ИЖДИВЕНІЕМЪ ОБЩЕБРАТСТВА ТРУДОМЪ
ТЕОДОРА ІКОНОПИЦА АУНГ**